

AHÁNY HÁZ, ANNYI SZOKÁS, AVAGY SPORTFINANSZÍROZÁSI MEGOLDÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN MAGYARORSZÁG, CSEHORSZÁG, HOLLANDIA ÉS NÉMETORSZÁG PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

Kovács Péter Zsolt – Bácsné Bába Éva

Absztrakt: Jelen tanulmány az Európai Unió sportfinanszírozási sajátosságait mutatja be négy tagország – Magyarország, Csehország, Németország és Hollandia – példáján keresztül. A kutatás rávilágít a nyugati és keleti tagállamok közötti eltérő történelmi, társadalmi és gazdasági háttér formáló erejére, amely jelentősen befolyásolja a sportrendszerük jelenlegi szervezeti és finanszírozási struktúráját. A kutatásból kiderül, hogy Magyarországon és Csehországban az állami szerepvállalás domináns, míg Németországban és Hollandiában a sportélet fő mozgatórugói a civil szervezetek és a magánszektor. A statisztikai elemzés során szekunder kutatási módszereket alkalmaztunk. Külön vizsgáltuk a GDP-arányos sportkiadásokat, az állampolgárok átlagos vásárlóerejéhez viszonyított költségeket, valamint a sportban dolgozók számát és nembeli megoszlását. A kutatás eredményei rávilágítanak arra, hogy az uniós sportpolitika a szubszidiaritás elvén keresztül teret enged a tagállami sajátosságok érvényesülésének. A sport társadalmi és gazdasági szerepének erősítéséhez természetesen elengedhetetlen a lakosság testmozgáshoz való viszonyának javítása.

Abstract: This study presents the specific characteristics of sports financing in the European Union through the example of four member states – Hungary, the Czech Republic, Germany, and the Netherlands. The research highlights the shaping influence of the differing historical, social, and economic backgrounds between Western and Eastern member states, which significantly affect the current organizational and financial structures of their sports systems. The study reveals that in Hungary and the Czech Republic, state involvement is dominant, while in Germany and the Netherlands, civil organizations and the private sector are the main driving forces of sports life. Secondary research methods were used for the statistical analysis. We examined sport-related expenditures as a percentage of GDP, spending relative to citizens' average purchasing power, as well as the number and gender distribution of those employed in the sports sector. The results of the research emphasize that EU sports policy, through the principle of subsidiarity, allows room for member state specificities. Naturally, strengthening the social and economic role of sports requires improving the population's attitude toward physical activity.

Kulcsszavak: sportfinanszírozás, Európai Unió, szubszidiaritás elve, sportrendszerek

Keywords: sports financing, European Union, principle of subsidiarity, sports systems

1. Bevezetés

Az Európai Unió tagországainak sportfinanszírozását vizsgálva, mondhatnánk „ahány ház, annyi szokás”, hiszen az EU nem ad egzakt irányt a tagországoknak e tekintetben, hanem a szubszidiaritás elvét alkalmazza. Ennek eredményeként régióként és országonként lényegesen eltérő rendszerek alakulhatnak ki. Jelen vizsgálat tárgyát négy tagország sporthoz viszonyított jellemzőinek feltárása alkotja. Két V4-es országot, Magyarországot és Csehországot választottuk, valamint két, az EU „magországaikhoz” tartozót, Németországot és Hollandiát.

Arra keressük a választ, hogy az eltérő történelmi és gazdasági háttér a mai sportrendszerekben miként tükröződik. Kutatásunkban a jelenlegi helyzetet GDP arányos mutatókkal, vásárlóerő paritásos összehasonlításokkal és a munkavállalói

megoszlással elemezzük. Jelen kutatás fő célja, hogy a vizsgált országokban fellelhető eltérő finanszírozási gyakorlatokat feltárja, és igazolja, hogy a szubszidiaritás elvének alkalmazása valóban megfelelő az európai sportban. Eredményeink további kutatási lehetőségek megalapozását, szélesebb kutatási területet érintő – pl. az európai és az észak-amerikai sportmodelleket összevető – koncepció kialakítását alapozhatják meg.

2. Sportfinanszírozás, irányelvek és megoldások

2.1. A sport és az Európai Unió viszonya

A sport és az Európai Unió viszonya kifejezetten komplex és ellentmondásokkal teli. Ennek több oka is van. Először érdemes megemlíteni a 2009-es Liszaboni Szerződés előtti állapotot. Ekkor nem volt konkrét iránymutatás a témában, így a tagállamok maguk igazgatták a saját sportéletüket. Ezen szerteágazó irányítás miatt jöhetett létre a híres Bosman eset is 1995-ben (Marks–Hooghe, 2004). Az Európai Bírósághoz forduló Jean-Marc Bosman belga labdarúgó azt sérelmezte, hogy a szerződése lejártá után is, csak átigazolási díj ellenében engedte eligazolni volt csapata, az RFC Liege. A játékos ezzel precedenst teremtett, hiszen az ügyben a bíróság kimondta, hogy a lejárt szerződéssel rendelkező sportolók szabadon igazolhatók válnak. Minden ezzel ellentétes gyakorlat kifejezetten sérti az Európai Unió szabad munkaerő-áramlásának elvét (András, 2003).

A Liszaboni Szerződés bevezetésével a különbségek csökkenni látszanak az EU országai között, mivel a dokumentum alapvető iránymutatásokat jelölt ki. Ugyanakkor éppen az iránymutatások szintje alapján jelenthető ki, hogy az egységesítés így, csak egy bizonyos szintet érhet el (Marks–Hooghe, 2004).

Az alkotmányos korlátok miatt az EU inkább közvetetten közelíti meg a sportot az Egységes Európai Piac (SEM) szabályozási politikáján keresztül. Emiatt a törvény létrehozói, különbséget tettek a közvetlen és a közvetett uniós sportpolitika között. Az előbbi viszonylag egyszerű és iránymutató, míg az utóbbi a gazdasági és jogi szempontokra összpontosít a professzionális sport tekintetében (Marks et al., 1996).

Az Európai Unió úgy jellemezhető, mint egy többszintű és több intézményből álló politikai rendszer. Az Európai Bíróságnak (EB), az Európai Parlamentnek, a Bizottságnak és a tagállamoknak (a Miniszterek Tanácsában vagy az Európai Tanácsban ülésen) eltérő nézetei vannak a sport szervezéséről. Még az egyes említett szervezeteken belül is – pl. az Európai Bizottságon belül – találhatunk ellentétes megközelítéseket a sporttal kapcsolatban, így a sportpolitika kihívásokkal teli szakterületté vált (Hix, 2003).

Az uniós intézmények mára elismerték és elfogadták, hogy a sokszínűség ellenére a sportnak két alapvető megközelítése van. Parrish (2003a, 2003b) szerint a sport, lehet szabályozást igénylő gazdasági tevékenység, ha érinti az Egységes Európai Piacot; és lehet szociokulturális tevékenység, amely jelentős hatással van a civil társadalomra, az identitásra és a kultúrára. Így ezen két nézet megközelítésbeli eltéréseinek következményei, feszültségei és megoldásai alakították és alakítják a sporttal kapcsolatos uniós döntések többségét.

Végül, de nem utolsó sorban az uniós sport meghatározója az is, hogy a sporthoz kapcsolódó nem kormányzati szervezetek vonakodtak kapcsolatba lépni az uniós szervezetekkel, mivel így akarták megvédeni autonómiájukat a politikai szférával szemben. Ennek ellenére hosszútávon, nem maradt más választásuk, minthogy párbeszédet kezdtek az EU-val és ennek eredményeképp a sportpolitikai ág tevékeny tagjaivá váltak (Garcija, 2010).

2.2. Sportfinanszírozás, állami és magán forrásból a négy vizsgált tagállam esetében

2.2.1. Magyarország

Az „állami-civil-magán” szféra háromszögének egyensúlya a magyar sportban az 1989–1990-es rendszerváltás előtt nem állt fenn. Az állami szektor dominanciája a rendszerváltást követően továbbra is megmaradt a magánszektor szerepének növelésére tett erőfeszítések ellenére is.

A magyar sport rendszerváltozás utáni meglehetősen „leépült” helyzetének feljavítása miatt, valamint „a sport átalakulása, és általános nemzetközi felértékelődése miatt a posztindusztriális, globalizált, információs szerviztársadalmakban (Sárközy, 2017, 143)”, 2010-től a kormányzat a sportot a nemzetgazdaság kiemelt, stratégiai ágazatává tette. Ideológiailag meghirdették a sportoló nemzet kialakítását, gazdaságilag pedig a kiemelt nemzetgazdasági ágazatba sorolás biztosította, hogy több állami pénz áramolhasson a sportba. A 2011-ben létrehozott társasági adó kedvezményrendszert (TAO) is azzal a céllal alkották meg, hogy további forrásokat irányítsanak a sportba. A jogszabályi környezet által támogatott TAO-program az öt legnagyobb csapatsportág (labdarúgás, kézilabda, kosárlabda, vízilabda, jégkorong) anyagi támogatását célozta meg, miközben adókedvezményben részesültek a felajánlók (Perényi–Bodnár, 2015). Ugyan a TAO-zható sportágak közé először nem került be a röplabda, de 2017-ben már beemelték ezt a látványcsapatsportágat is (NSO.hu, 2017). A rendszer alapvetően az utánpótlás fejlesztést célozza meg. Az átadott pénzeszközöket többek között a sportszakemberek, így edzők, trénerek, masszőrök, adminisztrátorok bérére, illetve sportinfrastruktúra fejlesztésre lehet felhasználni. Ennek eredményeként a kluboknál és a non-profit sportszervezeteknél emelkedett a foglalkoztatottak száma, és ez a keretrendszer átláthatóságot teremtett a pótlékok és adók kifizetésében. A program azt is lehetővé tette, hogy magánpénzeket új sportlétesítmények építésére és régiók helyreállítására fordítsák (Perényi, 2013). A TAO-rendszer - a törvényt alkotó legjobb szándéka ellenére - működtetési tapasztalatok alapján sok kritikát is kapott. Felmerült, hogy a „TAO-támogatások átláthatósága és kontrollja nem megfelelő, így fennáll a pazarlás és visszaélés lehetősége (Fazekas, 2021, 92)”. Bírálták a TAO támogatások egyenlőtlen elosztását is, amely a bajnokságok kiegyensúlyozottságát csökkentheti, és hosszabb távon a sportesemények izgalmasságát ronthatja (Fűrész–Takács, 2021). A TAO-rendszer eredményességébe vetett hit is megingott, hiszen a beáramlott pénz mennyiségéhez képest mindezidáig elmaradtak a nemzetközi sportsikerek a Magyar Olimpiai Bizottság (2023) szerint.

Az országos sportfejlesztésekhez a sportlétesítmények fejlesztése is hozzátartozik. Ezen program keretén belül számos NBI-es és alsóbb osztályokban

játszó labdarúgócsapat stadionja újult és újul meg napjainkban is. Olyan országos fontosságú létesítmények is épültek az elmúlt időben, mint a Tüskecsarnok és a „Dagály” Duna Aréna. Fontos megemlíteni az utánpótlás neveléssel foglalkozó létesítmények folyamatos fejlesztését is. Ezek külön üdvözlendőek, hiszen számos tanuszoda, tornaterem, tornaszoba műfüves pálya és jégpálya született vagy újult meg az elmúlt időszakban. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a fent említett létesítmények gazdaságos és fenntartható üzemeltetése megkívánja a piaci alapú megközelítést (Sárközy, 2017).

Amennyiben a legfrekvenciáltabb sportágat, a labdarúgást vizsgáljuk, a profitorientált és non-profit szervezetek közötti változás/váltás a nemzeti bajnokság magasabb osztályaiban játszó csapatoknál, az üzleti irányba történő elmozdulást, vagy ennek szándékát mutatja. Az első osztályú labdarúgóklubok sportegyesületi jogállásukból gazdasági társasággá történő átalakulása arról árulkodik, hogy a labdarúgást a magyar köz- és politikai platformokon a legfontosabb sportágként tartották és tartják számon, a sportág beágyazottságában, és a nézőszámokban betöltött vezető pozíciója alapján, a gazdaságilag eredményes működés is elvárható. (Molnár, 2007, 313) amellet érvel, hogy a futball Magyarországon mindig is „különböző formákban része volt a szélesebb körű társadalomfejlődési folyamatoknak”. Ebből kifolyólag a labdarúgás számos érdekelt felet vonzott, szabadidős és hivatásos résztvevőket (játékosokat), kereskedelmi szereplőket, szurkolókat, közvetítő társaságokat. Emellett a magyar futballban bekövetkezett változásokat olyan globális folyamatok vezérelték, mint az elüzletiesedés és a professzionalizáció. Az üzleti megoldások alkalmazása különösen erősen megmutatkozik a legmagasabb országos bajnokságban játszó csapatokat működtető kluboknál, ugyanakkor a nyugati megoldások adaptációja még nem teljes, időnként csak „megnevezésében” átvett (Bácsné, 2017).

Magyarországon a csapatsportok, különösen a labdarúgás, a magán sportágazat globális és helyi kontextusban történő fejlődését szemléltetik. A labdarúgóklubok 2010 óta kedvező környezetet élveznek, hiszen új létesítmények épültek, és jelentősen nőttek a Magyar Labdarúgó Szövetség bevételei is. A futballakadémiák részére fennálló források is nagymértékben megnövekedtek. A szektorban bekövetkezett változásokat a stadionüzemeltetés nemzetközi szintre való emelése is mutatja. A futballklubok helyzete azonban árnyaltabb ennél, hiszen némelyikük komoly anyagi nehézségekkel, akár csőddel is küzdött a 2010-es években (Perényi et al., 2017).

2.2.2. Csehország

Az 1989-es bársonyos rendszerváltáshoz (sametová revoluce – csehül) kapcsolódó demokratizálódás, liberalizáció és a szabadpiacra való áttérés a csehországi sportvilágban is éreztette hatását. Töredezettséget okozott az önkéntes sportmozgalmakban, főként azért, mert az egyes nemzeti sportszövetségek, illetve az összes sportegyesület önálló jogi személlyé vált. Az élsport teljes mértékben professzionális alapokra került és a piacról igyekezett megélni. Ehhez elkezdte keresni az elengedhetetlen pénzügyi forrásokat, például szponzorokat, de végül

mégiscsak jelentős maradt az állami támogatás. A nemzeti sportszövetségeket és a legtöbb élvonalbeli bajnokságot, valamint azok csapatait – például a labdarúgásban és a jégkorongban – közvetlenül az állam finanszírozza a költségvetésből és kisebb részben önkormányzati forrásokból (Kraus, 2016).

A profi sportokat szervező nagy sportklubok üzleti alapokra helyeződtek át az 1990-es évek elején a Cseh Köztársaságban, hasonlóan legtöbb európai országhoz, valamint a globális folyamatokhoz. A futball a legnépszerűbb sport Csehországban is, mind a közönség számában, mind a sportágban regisztrált sportolók volumenében. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a sportolók száma csökkent a labdarúgásban is, ahogy a többi sportágban is (Slepičková et al., 2016). Ez azonban nem befolyásolta negatívan a cseh elit futball üzleti vonatkozású fejlődését. Csehországban lényegében az összes csapat üzleti szervezetként funkcionál.

Természetesen a különböző csapatok különböző gazdasági erővel rendelkeznek. A legmagasabb bevételekkel a tradicionális kluboknál (Sparta és Slavia) találkozhatunk. Ugyanakkor igen nagy a szórás e tekintetben, például a Bohemians Praha 1905 labdarúgó csapatot működtető klub bevételei a Sparta bevételeinek mindössze egy kilencedét érték el 2016-ban (IMPER CZ. s.r.o., 2016). Az előbbi klub régebben sem állt stabilabb lábakon, így nem csoda, hogy 2005-ben a klub a teljes csőd szélére került. Ám a szurkolók összefogásával létrejött Bohemians Szurkolói Egyesület (Družstvo fanoušků Bohemians (DFB)) adakozásaival és sikeres befektető kereséssel megmentették csapatukat (Radio Prague International, 2005). A 2010-es évek elején a legtöbb klub számára az EBITDA-% (eredmény kategória: earnings before interest and taxes, azaz az adózás előtti eredmény) kedvezőtlenül alakult, ami azt jelenti, hogy sok klub pénzügyi problémákkal szembesült. Szigorúan nézve csak a Škoda Mladá Boleslav csapatnak volt jónak minősíthető a pénzügyi helyzete, de ez a csapat, ahogy neve is mutatja, a jól prosperáló Škoda Auto vállalattal állt kapcsolatban. (Ez a cég egyébként, az állandó támogatója a jégkorong-világbajnokságnak, valamint a Tour de France-nak is.) Erre, de fordított előjellel volt jó példa az FC Liberec, amely néhány évvel korábban még cseh bajnoknak mondhatta magát, miközben hosszú távú pénzügyi problémákkal kellett szembesítenie (EBITDA-% -211 2011-ben), akárcsak a klub reklám szponzorának, a Preciozanak (IMPER CZ. s.r.o., 2016).

Kijelenthető, hogy napjaink Csehországában a sportágazat fontos szerepet tölt be az áruk és szolgáltatások előállításában, hasonló módon, mint más gazdaságilag fejlett országokban. Ennek ellenére a magán és az állami sportszféra még mindig keresi az optimális finanszírozási megoszlást a sportban.

2.2.3. Hollandia

A holland kultúrát a megingathatatlan társadalmi tőke jellemzi. Az emberek közti kapcsolatok hagyományosan igen erősek, itt a bérkülönbségek nem túlzóak, a sztrájkok és elégedetlenségek ritkák, a kormányokat politikai koalíciók alakítják, így a társadalmi bizalom magas (Breedveld–Tiessen–Raaphorst, 2011). (Fontos megemlíteni, hogy a COVID-19 okozta válság, majd az orosz-ukrán konfliktusra adott válaszok megingatták az addigi egységes társadalmi konszenzust, amely

belpolitikai válságok és koalíciós nehézségek sorát hozta magával 2019-től kezdve (Political Capital–Friedrich-Ebert-Stiftung, 2022).) A holland sportrendszer, mint erős és stabil közösségi hálózatot jellemezhetjük, melynek szerves részét képezik a klubok és informális egyesületek, amelyek közül néhány a tizenhetedik-tizennyolcadik századig nyúlik vissza. A non-profit jellegű magánkezdeményezések mindig is központi szerepet töltöttek be a holland kultúrában (Hoekman–Breedveld, 2013).

A sport szintén társadalmi alapon szerveződik. Jelenleg elérhető legfrissebb adatok szerint a hollandok 27%-a tagja sport klubnak, amely jóval magasabb az EU-s 12%-os átlagnál. Ez az eredmény a legmagasabb az EU államai közül. Érdekes adat még, hogy a hollandok 18%-a önkénteskedik sporteseményeken, ami e tekintetben a második helyre emeli Dániával karöltve Hollandiát, Svédország után (European Commission, 2014).

A hollandiai sportklubokat jellemzően tagdíjából finanszírozzák, illetve bizonyos mértékig részt vállálnak a költségekből a helyi önkormányzatok és szponzorok is (CBS, 2015). A nagy sportszövetségek a működésükhöz szükséges erőforrásokat több helyről szerzik be. A klubok bevételei a szövetségektől, amelyeknek tagjai a klubok, a szponzoroktól, a média jogokból és licencekből, a NOC, NSF (Holland Olimpiai Bizottság, Holland Sportszövetség) adományaiból, valamint állami támogatásokból állnak (Goossens–Kuipers, 2014). A NOC, NSF-et kormánytól kapott támogatásokon túl szponzorok finanszírozzák, pl. a szerencsejátékból, lottóból (Hoekman–Breedveld, 2013).

A teljes holland össztermék 1%-át termelte ki a sportgazdaság Hollandiában 2006 és 2012 közti időszakban. A 2006-os első adatszolgáltatás után évente lényegében változatlan a holland össztermékhez a sport által hozzáadott érték. Az 1%-os arány nagyjából megegyezik a holland nehézipar fémtermelő tevékenységének arányával, amely 1,1%-ot jelentett (CBS, 2015).

Annak ellenére, hogy az elmúlt években az önállóan, valamint az önszerveződő kis csoportokban sportolók sportolásának mértéke érezhetően megugrott, a sportegyesületek továbbra is nagy szerepet játszanak. 2024-ben Hollandiában körülbelül 24 000 sportklub üzemelt, mintegy 5,5 millió taggal, ez átlagosan 229 főnek felelt meg sportklubonként (NOCNSF.nl, 2024). Ezen egyesületek rendkívül sokrétűek. A nagypályás labdarúgás a legvonzóbb tevékenység, hiszen ebben a sportágban mintegy 2770 klub működött ekkor, csapatonként átlagosan 425 taggal. A sportszervezetek közt találhatunk horgász- és golfkört, sakkot, bridzs kártyajátékot, erőemelő- és küzdősportokat gyakorló szervezeteket. Az összes holland sportklub összbevétele 1,3 milliárd euró volt 2013-ban, ami klubonként átlagosan 46 000 eurónak felel meg. Ezt az értéket tovább bontva kaphatjuk meg az átlagos éves tagsági díjat, ami 240 eurót jelentett fejenként. A sportegyesületek mindössze 12%-a rendelkezett teljes munkaidős alkalmazottakkal. A sportklubok több mint 80%-a alkalmazott önkénteseket. Az önkéntesek összteljesítménye a sportkluboknál mintegy 56 000 FTE-nek (FTE=teljes munkaidős egyenérték) felelt meg. Összevetve a teljesmunkaidős alkalmazottak számával az önkéntesek számát, nyugodtan kijelenthető, hogy a holland sportklubok nagy többségét önkéntesek

felügyelték. Ez azt mutatja, hogy a sportklubok, bár valójában nem tartoznak a közszférához, nagyrészt „köztulajdonban”, az üzleti szektoron kívül, nonprofit szervezetekként működő civil szervezetek (Breedveld–Kuipers, 2017).

Kijelenthető, hogy a sportolás gyökerei Hollandiában a non-profit civilszféra kezdeményezéseiben keresendőek. A holland polgárok már a tizenhetedik században létesítményeket építettek, és önkéntes szervezeteket hoztak létre. Ezen alapkövek alakítják ma is a holland sportvilágot, amely a nagyszámú sportklubban és önkéntesben köszön vissza.

2.2.4. Németország

Németország berendezkedését szociális piacgazdaságként jellemezhetjük. A szociális piacgazdaság egy olyan gazdasági rendszer, amely az államra bízta a szocio-politikai korrekciókat a szociális egyensúly megteremtéséért, a szabad verseny körülményei között (Schubert–Klein, 2011). Vagyis az áruk és szolgáltatások mozgását profitorientált szervezetek koordinálják, ugyanakkor az állam (azaz a közszféra) támogatja a civil (non-profit) szektort (Weisbrod, 1988).

A német sportrendszert már hosszú évek óta civil, szabadidős sportszervezetek uralják (Breuer et al., 2015). Leggyakrabban állami sportszervezetek birtokolják a létesítményeket, amelyeket civil szervezetek használnak. Érdekes módon az állami sportszervezetek ritkán szerveznek eseményeket, sporttanfolyamokat (például uszodákban és jégpályákon). Ugyanakkor a magán-sportszolgáltatók (például fitnesztermek) egyre inkább előtérbe kerülnek, így a szabadidős sportszervezeteknek „harcolniuk” kell a „fogyasztókért a piacon” (Gratton–Taylor, 2000).

A magánszektor térnyerését a sporton belül jól szemlélteti a tagok és a létesítmények számának folyamatos növekedése a fitnesz szektorban. 2003-ban 4,4 millió fő rendelkezett fitnesz bérlettel Németországban a (Statista GmbH, 2016) szerint. Ez szám 2010-re 7,3 millióra emelkedett. 2014-ben már 9,1 millió főt – azaz minden 10. németet – regisztrált fitnesz klubtagként tartottak számon (Deloitte, 2015). Ez 6,1%-os növekedést jelent a 2013-as évhez képest (8,6 millió fő), illetve közel negyedével nőtt 2010-hez viszonyítva. Ez azt is jelenti, hogy Németországban a fitnesz sportágnak több művelője van, mint bármely más sportágnak. A fitnesz üzöi túlnyomórészt nők (55%) és a tagok több mint egynegyede (28%) legalább 50 éves (Deloitte, 2015). Az időben tovább haladva azt láthatjuk, hogy a COVID-19 előtti utolsó évben 2019-ben 11,66 millió fő rendelkezett fitneszbérlettel, amely szám 2021-re mint egy 20%-os esést produkált és 9,26 milliós bérletállománynál állt meg. A legújabb 2023-as adatok alapján 11,3 millió főre emelkedett a bérlettel rendelkező személyek száma (Statista, 2023).

A német tömeg és szabadidős sportklubok kiadásai és bevételei igen sokszínűek. Ezt mutatja be a Német Sportfejlesztési Jelentés, melyet 2007 óta két évente ad ki Német Olimpiai Bizottság és a Szövetségi Sporttudományi Intézet. A jelenleg elérhető legújabb kiadás a 2020-2022 közötti intervallumot dolgozza fel. Ezen jelentés alapján a németországi tömeg és szabadidős sportklubok tekintetében 28 féle kiadást tartanak számon, és 26 különböző forrásból érhetnek el bevételt. Ezen sportegyesületek éves átlagos kiadásait vizsgálva Németországban a legtöbbet

edzőkre/oktatókra költik (9029 €/év), ezt követi a saját tulajdonú tárgyi eszközeik karbantartása és üzemeltetése (5457 €/év), felszerelés és ruházat beszerzése (2734 €/év), valamint sportszervezeteknek fizetendő díjak (2547 €/év) (Breuer–Feiler, 2022).

Ami a klubok bevételeit illeti, minden német tömeg és szabadidős sportklub fő bevételi forrását a mindenkori tagdíjak jelentik. További gyakori jövedelemkategória Németországban a sportegyesületek adományokkal történő támogatása. Az összes klub 76,5%-a jut bevételhez adományokból, mely a német sportklubok összes bevételeinek 9%-át teszi ki. Ezen felül, a sportegyesületek közel 53%-a részesül helyi önkormányzati támogatásban, ami az összes bevétel 5,5%-át teszi ki. Kisebb szerepet játszik a bevételek között a szakági támogatások összege, mivel ennek aránya relatíve az összjövedelem alig 1%-át éri el. Pénzben kifejezve a legmagasabb bevétel tagdíjakból (20 184 €) keletkezik, valamint adományokból (4143 €), helyi önkormányzati támogatásokból (2647 €), sportesemények jegy eladásából (1918 €) valamint a pályák bérbeadásából (1871 €) (Breuer–Feiler, 2022).

Kijelenthető, hogy a magán finanszírozású sportágazat fontos piaci szereplővé fejlődött Németországban. Az iparági becslések szerint a bevételek és a piaci részesedése tovább fog növekedni a közeljövőben (Breuer et al., 2017).

1. táblázat: A kiválasztott EU tagországok sportirányú összehasonlítása

Ország neve	Magyarország	Csehország	Hollandia	Németország
Történelmi háttér	szocialista	szocialista	kapitalista	vegyes
Sport beágyazottsága	alacsony	magas	magas	magas
Fő finanszírozási háttér	állam	állam	piac	piac
Versenysport/szabadidősport fontossága	vegyes	vegyes	szabadidő	szabadidő

Forrás: saját szerkesztés.

3. A kutatás anyaga, és módszere

Jelen kutatás anyagát a bevezetésben említett négy Európai Unió tagország, Magyarország, Csehország, Hollandia és Németország képezi. Először a legfontosabb földrajzi és demográfiai jellemzőket vetettük össze, majd a sportra és a rekreációra fordított GDP arányos költséket vizsgáltuk összességében, és állampolgárookra vetítve. Elemeztük, hogy az átlagosan egy fő vásárló erejének mekkora hányada jut a sportra és a rekreációra. Végül a sporttal kapcsolatos munkaerőpiacot vizsgáltuk meg, azt, hogy az összes foglalkoztatott hányad része dolgozik a sportban, valamint a nemek megoszlása miképpen alakul ezen a területen. Ezek a vizsgálatok kimutathatóvá teszik az országok eltérő viszonyulását a sporthoz, valamint finanszírozási rendszeréhez.

Kutatási módszernek szekunder kutatást választottuk, az Eurostat, a WorldBank, a KSH, valamint a Deloitte adatbázisaiból gyűjtöttük össze a szükséges adatokat, melyeket statisztikai módszerekkel, főként leíró statisztikával elemeztünk.

3. Eredmények és értékelésük

A vizsgált országok különféle demográfiai, gazdasági és földrajzi jellemzői alapján történő összevetését a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat: A kiválasztott EU tagországok fontosabb demográfiai, gazdasági és földrajzi adatai 2023-ban és 2024-ben

Ország neve	Magyarország	Csehország	Hollandia	Németország
Terület (km ²)	93 025	78 871	41 543	357 588
Lakosság (fő)	9 599 744	10 900 555	17 942 942	84 358 845
Egy főre jutó GDP (USD/fő)	16 124	27 190	52 019	46 653
Átlagéletkor (év)	44,4	43,2	42	45,9
Népsűrűség (fő/km ²)	103,19	138,2	431,91	235,91

Forrás: EuroStat (2023) és WorldBank (2024) alapján saját szerkesztés.

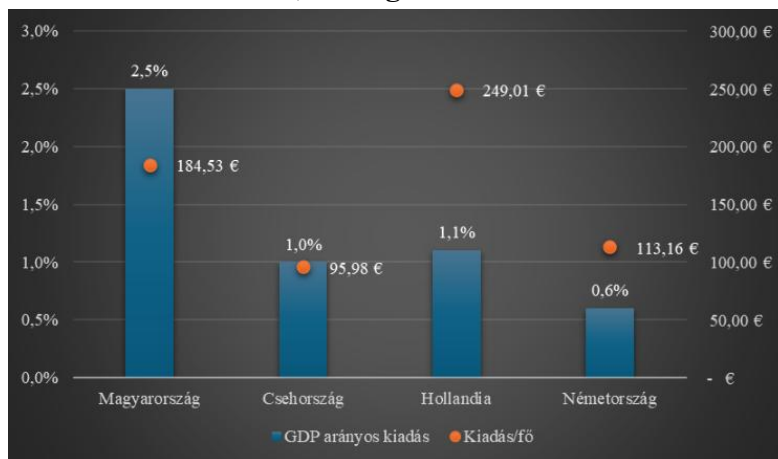
A fenti adatokból látható, hogy a gazdasági potenciál tekintetében nyomon követhető, hogy mely országok tartoztak a volt keleti, vagy nyugati blokkhoz. A két nyugat-európai ország egyenként nagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkezik, mint Magyarország és Csehország együttvéve.

Az átlagéletkor esetében mind a négy országban 40 év fölötti értékek vannak. A vizsgált országok közül 2010-hez, mint bázis évhez viszonyítva csak hazánk esetében jelentkezik a népességfogyás jelensége. A népsűrűséget vizsgálva szintén egy – a volt keleti és nyugati blokk közötti – különbséget fedhetünk fel, miszerint sokkal sűrűbben lakottak a nyugat-európai országok.

Az országok GDP arányosan sportra és rekreációra fordított kiadásait az Eurostat honlapjáról összegyűjtött adatok segítségével vizsgáltuk. A fellelhető legújabb, 2020-as adatsorokból kapott eredményeken már nem tűnik fel annyira a volt keleti és nyugati blokk közötti megosztottság (1. ábra).

GDP arányosan sportra és rekreációra a legtöbbet költő ország hazánk, Magyarország, 2,5%-os aránnyal. Kijelenthető, hogy hazánk több mint a dupláját költi GDP arányosan sportra, mint a többi vizsgált ország. Ugyanakkor érdemes megvizsgálni, hogy egy főre vetítve hogyan alakulnak ezek a kiadások. Ebben az összehasonlításban már „csak” a második helyre szorulunk, hiszen Hollandia 249,01 Euro/fő-s értéke több, mint 60 Euro-val meghaladja a magyar értéket, miközben Hollandiában mindössze a GDP 1,1%-át költik sportra és rekreációra. A német kormány az EU egyik legalacsonyabb sport és rekreáció arányú költségével rendelkezik, mindössze a GDP 0,6%-át költik erre, azonban ez pénzértékben 113,16 Euro/fő-s értéket jelent. Csehország költ pénzértékben a legkevesebbet sportra és rekreációra, hiszen nem éri el a 100 Euro/fő-t ez az érték, ami összességében a GDP 1%-át jelenti, amely azonban közel duplája a német arálynak. A fenti adatsorok alapján kijelenthető, hogy Magyarország gazdasági erejéhez képest jelentős arányban költ a sportra.

1. ábra: A sportra és rekreációra fordított kiadások GDP arányosan, és egy főre vetítve, országankénti bontásban

Forrás: EuroStat (2020) alapján saját szerkesztés.

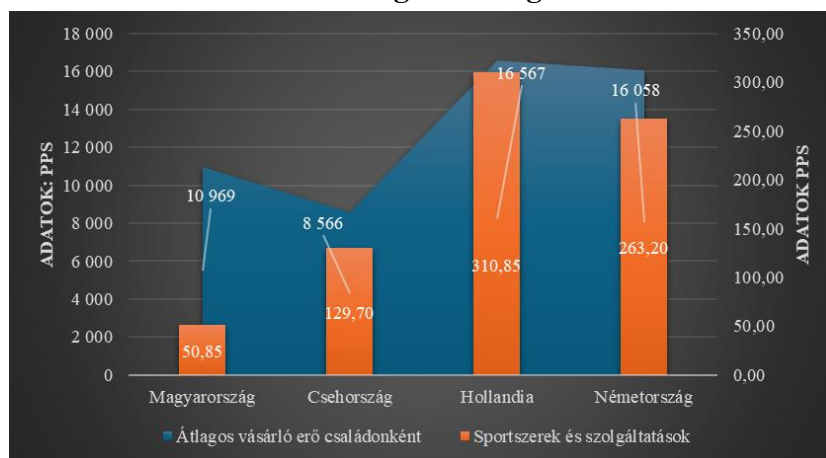
Az állam sport és rekreáció arányos kiadásai után azt elemeztük, hogy a vizsgált országok állampolgárai mennyit hajlandóak sportra és sporttal kapcsolatos szolgáltatásokra költeni. Itt az átlagosan egy főre eső vásárlóerőt vettük alapul. A pontosabb összehasonlíthatóság érdekében az Európai Unió statisztikai hivatala által kidolgozott PPS (Purchasing Power Standard – Vásárlóerő standard) egységben adtuk meg az adatokat, hogy a vizsgált országok közti árkülönbségeket minimalizálni lehessen. Ebben a viszonylatban az országok általános adatainak összehasonlításakor tapasztalt, a volt keleti és nyugati blokk országok közti különbségek ismét megjelentek. A keleti országokban élők (Magyarország és Csehország) jóval kevesebb pénzből gazdálkodhatnak, mint a nyugati társaik Hollandiában és Németországban. Hozzávetőlegesen másfélszeres összeg áll rendelkezésükre.

A 2. ábrán látható, hogy a rendelkezésre álló összegnek igen kis részét költik sportszerekre és sportszolgáltatásokra Európa szerte, viszont kirívóan alacsony ez az érték hazánk esetében. Mindössze évente átlagosan 50,85 PPS-t költünk, míg a csehek ennek lényegében a két és félszeresét (129,7 PPS) a németek több, mint ötszörösét (263,2 PPS) hollandok pedig több, mint hatszorosát (310,83 PPS) fordítják a sportra.

A 3. ábra az összes vásárlóerőhöz viszonyítva mutatja a sporttermékekre, valamint szolgáltatásokra szánt egyéni kiadásokat. Ebből látható, hogy Magyarország lényeges lemaradásban van a többi vizsgált országhoz képest. A 0,46%-os arány európai szinten is alacsonynak mondható. Csehországban lényegében háromszor annyit (1,51%) szánnak sportra, mint a magyarok. Németországot vizsgálva még nagyobb arányt (1,64%) láthatunk, míg a hollandoknál közel ötször annyit (1,87%) költenek a sportra, mint nálunk. Ezen arányok kapcsolatban állhatnak azzal, hogy mely országokban mekkora hagyománya van a tömegsportnak, valamint az civil sportszerveződéseknek. Hollandiánál az önszerveződés a fő mozgatórugója a sportnak, Németországban az

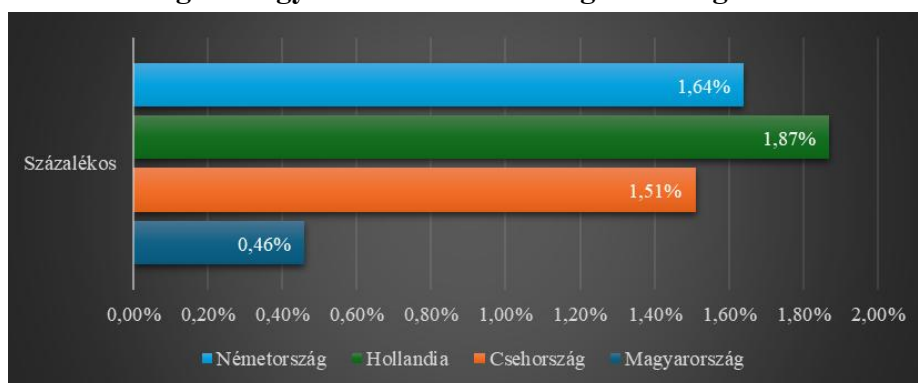
egyéni sport, valamint a magánsport szolgáltatások, Csehország esetében is nagyobb hajlandóság mutatkozik a sportolásra, mint hazánkban.

2. ábra: Vásárlóerőhöz viszonyított sportirányú kiadások átlagosan, egy főre vetítve a vizsgált országokban

Forrás: EuroStat (2020) alapján saját szerkesztés.

3. ábra: Vásárlóerőhöz viszonyított sportirányú kiadások százalékosan átlagosan egy főre lebontva a vizsgált országokban

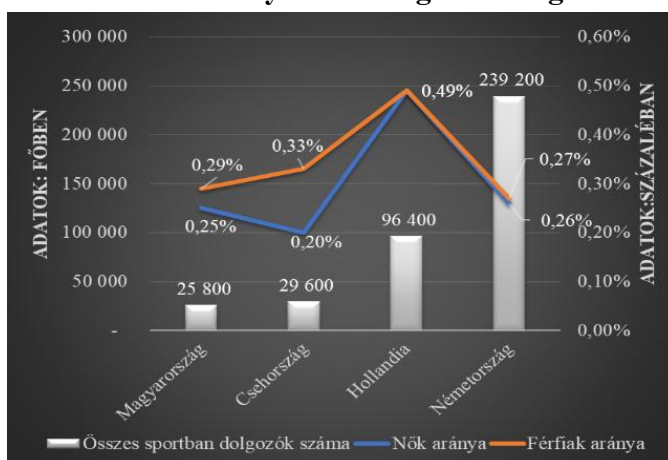
Forrás: EuroStat (2020) alapján saját szerkesztés.

A fenti ábrák alapján megállapítható, hogy egy-egy ország esetében különbség van az állami sportköltségek és a magánemberek sport irányú költségeinek mértékében, hiszen hazánk esetében az állami kiadások GDP arányosan EU szinten is kiemelkedőek, míg a többi országé átlagos, vagy Németország esetében átlag alatti. Az egyéni költségeket vizsgálva viszont azt tapasztalhatjuk, hogy Magyarország messze elmarad az Európai Unió átlagától, valamint a vizsgált országokétól egyaránt.

A 4. ábra az összes sportban dolgozó számát mutatja, valamint nemenkénti arányukat. Az adatok alapján kijelenthető, hogy 0,5%-1% körül mozog a sportban dolgozók száma a vizsgált országokban. A nők aránya a keleti régióban alacsonyabb, mint a nyugati régióban. Ez azzal magyarázható, hogy a sport alapvetően egy

versenycentrikusabb munkakörnyezetet teremt, amellyel a férfiak jobban azonosulhatnak, mint a nők. Kivételt képeznek ezen a téren a hollandok, ahol a nők aránya azonos a férfiakéval a sport területén. Ez az arány összefüggésben lehet a holland sportmodellel, miszerint a szabadidő sport és az önszerveződő sport elsőbbséget élvez a versenysporttal szemben. Németországban is a két nem megoszlása közel egyenlő a sporttal kapcsolatos munkahelyeken.

4. ábra: A sportban dolgozók száma nemenként bontva az összes munkavállaló számához viszonyítva a vizsgált országokban

Forrás: EuroStat (2023) alapján saját szerkesztés.

4. Összegzés

Az előbbieken a vizsgált országok sporthoz való viszonyulását, állami és egyéni sportfinanszírozását tekintettük át. Az eredmények regionális különbségeket mutatnak a vizsgált EU tagállamokban, melynek hátterében az eltérő történelmi háttér szerepe dominánsan megjelenik. Míg a volt szocialista államok esetében a sportfinanszírozás bevételeinek jelentősebb részét állami források biztosítják, addig a nyugati társaiknál inkább piaci, valamint társadalmi alapon szerveződik a sport és folynak be a bevételek.

A felhasznált adatokat szekunder kutatással a Deloitte, Eurostat, KSH, és a World Bank adatbázisaiból nyertük ki. Ezen adatsorokat statisztikai módszerekkel, főként leíró statisztikával elemeztük. Először a legfontosabb földrajzi és demográfiai jellemzőiket vetettük össze, majd a sportra és a rekreációra fordított GDP arányos költséket vizsgáltuk összességében, és állampolgárookra vetítve. Elemeztük, hogy átlagosan egy fő vásárló erejének mekkora hányada jut a sportra és a rekreációra. Végül a sporttal kapcsolatos munkaerőpiacot vizsgáltuk meg, azt, hogy az összes foglalkoztatott hányad része dolgozik a sportban, valamint a nemek megoszlása miképpen alakul ezen a területen.

Az eredményekből kiderült, hogy a vizsgált országok közül Magyarországot a legmagasabb GDP arányos sporttámogatás (2,5%) jellemzi, viszont lakosság arányosan ez „csupán” a második helyre elegendő, hisz Hollandiában az 1,1%-os

GDP arányos költség fejenként 249 Eurot tesz ki, mely a magyar 184,5 Euros értékénél közel 25%-kal magasabb. Ez is bizonyítja, hogy a GDP arányos költségek, és ezek pénzértékben meghatározott értékei jelentős sorrendbeli különbségeket hordozhatnak. Ugyanakkor ezen eredmény alátámasztja, hogy a magyar kormány számára rendkívül fontos a sport, és nemcsak a versenysport, hanem a szabadidős is, melynek fejlesztésével, a „sportoló nemzet” célkitűzés elérésével közeledhetünk a nyugati mintákhoz. Sárközy (2017) megjegyzi, hogy 2010 óta a kormányzat sporthoz való viszonya minőségileg megváltozott, prioritásként kezeli azt. Ez, a történelem során korábban is hazánkra jellemző „porosz utas” megoldásra emlékeztethet, amikor a társadalmi fejlődés elmaradását kormányzati szintű döntésekkel akarták orvosolni, felülről vezérelve irányítani a felzárkózást.

Ezen fejlesztés szükségességét alátámasztja, hogy a vásárlóerőhöz viszonyított sport és rekreációs irányú költségek esetében Magyarország jelentősen el van maradva a többi vizsgált országtól. Ez annak fényében különösen szomorú, hogy egy átlagos magyar vásárló ereje némileg magasabb a Csehország-beliekétől, mégis utóbbiaknál háromszor akkora részt fordítanak sportolásra (1,51%), mint hazánkban (0,46%). A vizsgált nyugati országokban az átlagos vásárlóerő hozzávetőlegesen duplája a két V4-es országénak (~8 500-10 900 PPS; ~16 000 PPS), viszont ennyivel többet nem költenek a sportra. Németországban a polgárok a vásárlóerejük 1,64%-át költik sportra, Hollandiában 1,8%-át, amely Európai Unió szinten is magasnak tekinthető. Megállapítható, hogy azon országokban, ahol a sport a társadalmi tőke részét képezi a sportolási szándék – ebből kifolyólag a sportirányú költség is – érezhetően magasabb. Jarvie (2006) megállapítása alapján, ahol a sport a társadalmi tőke részévé válik, ott erősebb a társadalmi kohézió, bizalom – ami a sportolási szándék és aktivitás fokozódásához is hozzájárul a sport mélyebb beágyazódásán keresztül.

A foglalkoztatottsági adatokat vizsgálva látható, hogy a vizsgált országokban 0,5-1%-on áll a sportban dolgozók aránya az összes foglalkoztatotthoz képest. A volt keleti blokk országaiban inkább férfias szakmának mondható a sport, míg Németországban és Hollandiában lényegében megegyező arányban dolgozik a két nem a sportban. Ezen adatok összefüggésben lehetnek azzal, hogy Hollandiában a szabadidő sport dominál és leginkább önkéntes alapon történik a munkavégzés, mely szektor jobban vonzhatja a nőket, mint versenysport, amely inkább maszkulinabb pályaként értelmezhető.

Eredményeink alapján elmondható, hogy az Európai Unión belül sokszínű finanszírozási és szerveződési rendszere van a sportnak. Farkas (2014) szintén arra a következtetésre jut, hogy az EU „sporternyője” nem jelenti a tagállami szint térvesztését. Ezen rendszerek kialakulásának hátterében leginkább az eltérő történelmi, társadalmi, gazdasági berendezkedés és szociokulturális háttér állhat. Ezen különbségeket pedig a szubszidiaritás elve tartja életben, napjainkban.

Irodalomjegyzék

András K. (2003): Üzleti elemek a sportban, a labdarúgás példáján. Ph.D. értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem. Budapest.

- Bácsné B. É. (2017): Magyar futballtársaságok Szervezeti kérdései. *TAYLOR*, 9 (2): 5–13. <<https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/taylor/article/view/13094>> (2025.03.31.)
- Bodnár, I., Perényi, S. (2015): Movement artists and female teachers of physical education: Women's body culture at the beginning of the last century in Hungary. In Diketmüller, R. (szerk.): *Inspirational women in Europe making a difference in physical education, sport and dance*. Juiz de Fora, Brazil: Universidade Federal de Juiz de Fora. 63–73.
- Breuer, C., Feiler, S. (2022): Sports clubs in Germany: Results from the 8th wave of the Sport Development Report (2020-2022) – Part 1. Bundesinstitut für Sportwissenschaft. <https://www.bisp.de/SharedDocs/Downloads/Publikationen/Publikationssuche_SEB/SEB2020_2022Teil1Englisch.pdf?__blob=publicationFile&v=4> (2025.03.31.)
- Breuer, C., Feiler, S., Wicker, P. (2015): Sport clubs in Germany. In: Breuer, C., Hoekman, R., Nagel, S., Werff, H. van der (szerk.): *Sport clubs in Europe: A Cross-National Comparative Perspective*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing Switzerland. 187–208.
- Breuer, C., Giel, T., Hallmann, K. (2017): GERMANY: Transformation Towards a More private Sport Sector. In: Laine, A., Vehmas, H. (szerk.): *The Private Sport Sector in Europe. Sports Economics, Management and Policy*, vol 14. Springer, Cham. 141–157. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61310-9_9
- CBS (2015): De Nederlandse sporteconomie. De bijdrage van sport aan de Nederlandse economie in 2006–2012 [The Dutch sport economy. The contribution of sport to the Dutch economy 2006–2012]. Den Haag, The Netherlands: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Deloitte (2015): Eckdaten der deutschen Fitness-Wirtschaft 2015 - Deutscher Fitnessmarkt bricht erneut Rekorde. Hamburg, Germany: Deloitte & DSSV. <https://www.dssv.de/wp-content/uploads/2021/08/Pressemitteilung_Eckdaten_2015.pdf> (2025.05.27.)
- European Commission (2014): Sport and physical activity. Special Eurobarometer 412/Wave 80.2. Brussels, Belgium: D-G Education and Culture.
- Farkas P. (2014): Európai sport: Fikció vagy valóság? *Kaleidoscope – Külgazdaság és külpolitika*, 8 (2): 166–178. <https://epa.oszk.hu/02300/02316/00008/pdf/EPA02316_kaleidoscope_2014_8_166-178.pdf> (2025.03.31.)
- Fazekas E. A. (2021): A magyar sport finanszírozásának rendszere, különös tekintettel a TAO-támogatásokra. *Pénzügyi Szemle*, 66 (1): 85–101. <<https://journals.lib.uni-corvinus.hu/index.php/penzugyiszemle/article/download/1397/943/7007>> (2025.04.04.)
- Fűrész D. I., Takács A. (2021): A magyar látványsport-támogatási rendszer hatása a verseny kiegyensúlyozottságára. *Közgazdasági Szemle*, 68 (10): 1095–1120. <<https://real.mtak.hu/132570/1/03FureszTakacsA.pdf>> (2025.04.04.)
- García, B. (2010): The EU and Sport Governance Between Economic and Social Values. In: Groeneveld, M., Holihan, B., Ohl, F. (szerk.): *Social Capital and Sport Governance in Europe*. Routledge, New York.
- Goossens, R., Kuipers, A., Van den Dool, R. (2014): Sportinfrastructuur: organisaties, accommodaties en vrijwilligers [Sport infrastructure: Organizations, facilities and volunteers]. In Tiessen-Raaphorst, A. (szerk.): *Rapportage sport 2014* Den Haag, The Netherlands: Sociaal en Cultureel Planbureau. 122–142.
- Gratton, C., Taylor, P. (2000): *Economics of sport and recreation*. E & FN Spon, London.
- Hix, S. (2003): *The political system of the European Union (2nd ed.)*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.
- Hoekman, R., Breedveld, K. (2013): The Netherlands. In: Hallmann K., Petry, K. (szerk.): *Comparative sport development: Systems, participation and public policy*. Springer, New York. 119–135.
- IMPER CZ. s.r.o. (2016): Merk. Database of economics subjects in the Czech Republic.
- Jarvie, G. (2006): *Sport, Culture and Society: An Introduction*. Routledge, London.
- Kraus, M. (2016): Zdroje nezbytné pro realizaci vládní politiky a vládních koncepcí v oblasti podpory sportu do roku 2020 [Necessary sources for realization of government policy and government concepts of sport promotion till the year 2020]. Konferencia előadás, Národní sportovní.

- Magyar Közlöny (2013): 1638/2013. (IX. 11.) Kormányhatározat a Nemzeti Stadionfejlesztési Programmal kapcsolatos feladatokról.
- Magyar Olimpiai Bizottság (2023): A magyar sport két évtizede (2000–2020) a számok tükrében – Adatelemzés és módszertan. Budapest: MOB.
<https://olimpia.hu/documents/2_melleklet_versenysport-strategia_adatelemzes_modszertana.pdf> (2025.03.06.)
- Marks, G., Hooghe, L. (2004): Contrasting visions of multi-level governance. In: Bache, I. Flinders, M. (szerk.): *Multi-level governance*. Oxford University Press, Oxford. 15–30.
- Marks, G., Hooghe, L., Blank, K. (1996): European integration from the 1980s: State-centric v. multi-level governance. *Journal of Common Market Studies*, 34 (3): 341–373.
- Molnar, G. (2007): Hungarian Football: A socio-historical overview. *Sport in History*, 27 (2): 293–317.
- NOCNSF.NL (2024): NOCNSF.nl. Sports participation in The Netherlands.
<<https://nocnsf.nl/en/sports-participation-in-the-netherlands>> (2025.03.11.)
- NSO.hu (2017): NSO.hu. Röplabda: A sportág bekerül a TAO-rendszerbe. nso.hu/MTI
<<https://www.nemzetisport.hu/roplabda/2017/06/roplabda-a-sportag-bekerul-a-tao-rendszerbe/>> (2025.03.06.)
- Parrish, R. (2003a): The birth of European Union sports law. *Entertainment Law*, 2 (2): 20–39.
- Parrish, R. (2003b): The politics of sports regulation in the EU. *Journal of European Public Policy*. 10 (2): 246–262.
- Perényi, S. (2013): *Hungary*. In: Hallmann, K. Petry, K. (szerk.): *Comparative sport development*. Systems, participation and public policy. Springer, New York. 87–100.
- Perényi, S., Szerovay, M., Bodnár, I. (2017): *HUNGARY: Filling the Gaps in the Strategic State Sector*. In: Laine, A., Vehmas, H. (szerk.): *The Private Sport Sector in Europe. Sports Economics, Management and Policy*, vol 14. Springer, Cham. 175–192. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61310-9_11
- Political Capital, Friedrich-Ebert-Stiftung (2022): A válság társadalmi hatásai Közép-Európában, 2022.
<https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/FES_PC_Tanulmany_KrizisTarsadalmiHatas_221010.pdf> (2025.03.28.)
- Sárközy T. (2017): A sport mint nemzetstratégiai ágazat. *Polgári Szemle*, 13 (4-6): 143–159.
<https://doi.org/10.24307/psz.2017.1212>
- Slepičková, I., Laník, P., Popelka, J. (2017): CZECH REPUBLIC: Growth of the Profit-Making Sport Sector After Economic and Political Transformations. In: Laine, A., Vehmas, H. (szerk.): *The Private Sport Sector in Europe*. Sports Economics, Management and Policy, vol 14. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61310-9_5
- Slepičková, I., Slepička, P., Mudrák, J. (2016): Změny sportu jako sociálního jevu ve vztahu k doping [Changes of sport as social phenomenon in relation to the doping]. In: Slepička P. (szerk.): *Problematika doping ve sportu se zaměřením na děti a mládež*. Prague, Czech Republic: FTVS UK. 62–71.
- Statista GmbH. (2016): Statista.com. Mitgliederzahl der Fitnessstudios in Deutschland von 2003 bis 2014 (in Millionen) [Number of gym members in Germany from 2003 to 2014 (in million)].
<<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/5966/umfrage/mitglieder-der-deutschen-fitnessclubs/>> (2025.02.14.)
- Statista GmbH. (2024): Statista.com. Number of gym members in Germany 2014-2023.
<<https://www.statista.com/statistics/1044206/number-of-fitness-club-members-germany/>> (2025.02.14.)
- Weisbrod, B. A. (1988): *The nonprofit economy*. Harvard University Press, Cambridge.